

Azərbaycan lüğətçiliyində mühüm hadisə

müxtəlif sahələrdə işlənən yüzlərlə alınma sözün izahını verən lüğət nəşr edilib

Azərbaycan Dövlət Tərcümə Mərkəzi tanınmış jurnalist, media mütəxəssisi və dilçi-alim, BDU-nun professoru Qulu Məhərrəmli "Yeni alınma sözlər lüğəti"ni kütləvi tirajla çap edilib. Geniş oxucu auditoriyası üçün nəzərdə tutulmuş lüğətdə son 25–30 ildə ana dilimizin leksik fonduna daxil olmuş və müxtəlif sahələrdə, o cümlədən ictimai-siyasi, iqtisadi, sosial-mədəni, elmi-texniki, texnoloji və s. sahələrdə gedən proses və tendensiyaları əks etdirən iki mindən çox əcnəbi sözün izahı verilib. Vaxtilə dilimizin lüğət fondunda olan və yeni şəraitdə "hərəkətə" gələrək fərqli semantika ilə çıxış edən alınma leksik vahidlərin izahı da lüğətdə yer alıb.

Müəllif lüğət üçün illüstrasiya materialı olan alınma sözləri, əsasən dövrü mətbuatdan, televiziya və radio verilişlərindən, canlı danışq və kütləvi çıxışlardan, bədii tərcümə kitabları və elmi-kütləvi nəşrlərdən, reklam və elanlardan, internet resursları, informativ bloqlar və s. mənbələrdən seçib.

Lüğətin elmi redaktoru, AMEA-nın həqiqi üzvü, professor Nizami Cəfərov sözü gedən lüğəti leksikoqrafiyamızın ciddi nailiyyəti, müstəqillik dövründə nəşr edilmiş bu növ lüğətlərin ən mükəmməli kimi səciyyələndirib. O qeyd edib ki, professor Qulu Məhərrəmli bir dilçi alim, mətbuat xadimi, nüfuzlu jurnalistika nəzəriyyəçisi və praktik mətbuat adamı kimi yüksək elmi dünyagörüşü və dərin intellekti belə bir səviyyəli və gərəkli lüğətin ərsəyə gətirilməsinə imkan vermişdir. Bu lüğət insanlara təkcə sözlərin mənası barədə bilgiləndirmir, həm də onlara müasir dünyagörüş verir və ciddi şəkildə maarifləndirir.

BDU-nun Beynəlxalq jurnalistika kafedrasının professoru, tanınmış jurnalist və dilçi-alim Nəsir Əhmədli "Yeni alınma sözlər lüğəti"ni yanaşma və struktur baxımından müasir lüğətçilik işində mühüm hadisə adlandırır. O qeyd edib ki, belə bir izahlı lüğətə böyük ehtiyac vardır və bir peşəkar kimi professor Q.Məhərrəmli bu misssiyanı boyuna götürərək bir institutun işini görməsi çox təqdirəlayiqdir.

* * *

Lüğətlə tanışlıq adamda belə bir qənaəti qətiləşdirir ki, dil, təkcə ayr-ayrı fərqlərin fikir və düşüncələrini deyil, həm də cəmiyyət həyatında gedən prosesləri əks etdirən güzgüdür. Hər hansı dil, o cümlədən Azərbaycan türkcəsi bu proseslərin ifadə iştirakçısı qismində öz sözləriylə yanaşı, ünsiyyətdə olduğu başqa dillərdən də sözlər qəbul edə bilər. Yəni cəmiyyət inkişaf etdikcə, həyatımızın müxtəlif sahələrində irəliləyişlər getdikcə, dünya ölkələri ilə əlaqələrimiz genişləndikcə, xüsusən müasir dövrdə elmi-texniki tərəqqi vüsət aldıqca, ana dilimizdə də alınma sözlərin "sel" kimi axması günün tələbinə – reallığa çevrilir. Bu sözlərin işləkliyi artıqca, onlar dilimizin leksik fondunda möhkəmləndikcə, təbii ki, bu "kəlmələrin" mənə və mahiyyətinin izahına, yazılışının və tələffüzünün dəqiqləşdirilməsinə ciddi ehtiyac yaranır. Azərbaycanın görkəmli alimi, professor Qulu Məhərrəmli uzun illərdən bəri üzərində çalışdığı izahlı lüğət məhz bu məqsədi daşıyır.

Bu gün hər hansı dilin başqa dildən sözlər qəbul etməsi, predmet və ya tendensiyaları xarici dildən alınmış məfhumlarla ifadə etməsi tam təbii dil prosesidir. Azərbaycan mətbuatının banisi H.B.Zərdabi vaxtilə yazırdı ki, bir dil başqaları ilə əlaqədə olmayıb, yalnız öz halında qalarsa, o məhv olub gedər. Böyük maarifçi deyirdi ki, "başqa tayfalardan alınan təzə sözlərin artmasının dilə zərəri yoxdur, xeyri var, çünki o sözlər tərəqqiyə səbəb olur". Yəni bu gün Azərbaycan dilinin, öz daxili imkanları hesabına yeni söz yaratması ilə yanaşı, başqa dillərdən də söz alıb dilin söz ehtiyatında əritməsi, bu prosesi tənzimləməsi canlı vələbəd prosesdir. Başlıcası odur ki, ana dilimiz bu prosesdə özünü itirməsin, əksinə alınma sözləri özünküləşdirib, özəli simasını, zəngin söz ehtiyatını qoruyub saxlasın və inkişaf etdirdirsin.

Hər bir dil digər dillərə açıq, eyni zamanda özünü idarəedən sistem olduğu üçün bütün yenilikləri də qəbul etməyə qadir olmalı, gələnlərlə tezliklə qaynayıb-qarışmalı, onları hamının malına çevirməlidir. Zənnimcə, bizim dilçilərimiz dil praktikasında gedən bu maraqlı prosesləri diqqətlə öyrənməlidirlər.

İstənilən tarixi inkişafın həlledici dövrü çoxşaxəli xarici əlaqələrlə müşayiət edilir ki, bu da aktiv işlənən leksik vahidlərin meydana çıxmasına səbəb

mis, konsensus, proyekt, remiks, eksçeync, konspirativ, adekvat, tendensiya, turne, funksioner, post, çekap, layk, premyera, performans, kontur, administrasiya, provayder, monstr, kazus, diskreditasiya, prezentasiya, reyestr, elektorat, baryer, formula, neqativ, emosional, kotirovka, event və s. kimi yerinə düşən və düşməyən alınma sözlər müxtəlif sahələri əhatə edir. Lüğətdə izah verilmiş alınma sözlər aşağıdakı mənbələrdən seçilib:

1. Dövrü mətbuat (qəzetlər, jurnallar) – dilimizdə alınma sözlərə yol açan canlı, müasir dil üslubları.

2. Televiziya və radio verilişləri – əsasən informasiya proqramları.

3. Canlı danışq, əsasən siyasətçilərin, iqtisadçıların, hüquqşünasların və digər ictimai xadimlərin çıxışları.

4. Bədii ədəbiyyat, bədii tərcümə kitabları və elmi-kütləvi əsərlər.

5. Reklam və elanlar, o cümlədən küçə reklamları.

6. Piar və marketingə dair yazılı təbliğat materialları və s.

7. İnternet materialları, o cümlədən populyar sosial şəbəkələr və informativ bloqlar.

Ümid edirik ki, lüğətlə tanışlıq, izahı verilmiş yeni alınma sözlərin mənimsənilməsi, xarici dillərdən gəlmə leksik vahidlərin düzgün və yerində işlədilməsinə kömək etməklə yanaşı, onların təhrif olunmasının da qarşısını alacaq. Yeni sözlərin mənasının izah edilməsi, orfoqrafik baxımdan düzgün yazılışı, düzgün deyilişi (söz vurğuları göstərilmişdir), qrammatik və üslubi baxımdan dəqiq işlədilməsi, ümumən yüksək nitq mədəniyyətinə yiyələnmək baxımından "Yeni alınma sözlər lüğəti" böyük elmi-nəzəri əhəmiyyət kəsb etməklə yanaşı, həm də praktik səciyyə daşıyır.

* * *

Əlbəttə, bu lüğətin ortada olması heç də yerli-yersiz işlədilen bir çox yeni alınma sözlərin təqdir edilməsi demək deyildir. Əslində dilin özünün, dilçi alimlərin, media qurumlarının, yazı-pozu adamlarının, hətta dövlət təşkilatlarının (Almaniya, Fransa, Yaponiya və s. ölkələrdə olduğu kimi) əcnəbi sözlərə qarşı müəyyən müqavimət olmalıdır. Bu mənada kitabda izahı verilən sözlərin işlənməsi norma və ya zərurət kimi qəbul edilməməlidir. Məhz bu səbəbdən lüğətin sonunda dilimizdə qarşılığı olan belə alınma sözlərin ayrıca siyahısı verilmişdir. Digər tərəfdən, bu sözlərin bir çoxunun dilimizin lüğət fondunda qalıb-qalmayacağı da mübahisəlidir. Sadəcə, indiki şəraitdə onların fəal, bəzi hallarda yanlış deyiliş, yaxud yazılış qaydasıyla işlədilməsi izahlanma zərurəti vardır.

Lüğət yaradıcılığı olduqca çətin, ağır zəhmət tələb edən işdir. Bu iş tərtibçidən dərin bilik, yüksək intuisiya və dünyagörüş, böyük dil səriştəsi, dil duyğusu, səbir, hövsələ və həssaslıq tələb edir. Lüğətçilik işi ana dilimizin inkişafına birbaşa xidmət olduğu üçün həm də böyük məsuliyyət tələb edir. Lüğətin tərtibçisi və müəllifi, tanınmış jurnalist, alim, professor Qulu Məhərrəmli öz üzərinə məhz belə bir çətin məsuliyyəti götürmüşdür.

Xatırladaq ki, professor Qulu Məhərrəmli praktik jurnalistika ilə yanaşı, dilçilik sahəsinin elmi problemlərini, o cümlədən ekran-efir dili də daxil olmaqla, müasir dil proseslərini və nitq mədəniyyəti problemlərini araşdırır. Lüğətçilik onun araşdırmalarının əsas istiqamətlərindən biridir. Yəni prof. Q.Məhərrəmli bir sıra monoqrafiya və dərsliklərlə yanaşı, lüğətçilik sahəsində də kifayət qədər təcrübəsi olan müəllifin vaxtilə nəşr etdirdiyi "Kino, televiziya, radio terminləri" (2002), "Mediada işlənən alınma sözlər" (2008), R.İsmayılova birgə hasilə gətirdiyi "Məktəblinin alınma sözlər lüğəti" (2014), "Azərbaycan dilinin frazeologiya lüğəti" (2015, 2018), "Jurnalistika terminləri" (2018), "Məsəllər, deyimlər. Etimoloji lüğət" (2019) kitabları kimi, "Yeni alınma sözlər lüğəti" də geniş populyarlıq qazanacaq, mütəxəssislər və oxucular üçün gərəkli vəsaitə çevriləcəkdir.

Zəminə AXUNDOVA,
sənətsünaslıq üzrə
fəlsəfə doktoru

olur. Buna görə də Azərbaycanın müstəqillik dövrünə qədəm qoyduğu, beynəlxalq hüququn subyektinə çevrildiyi, dünyanın aparıcı ölkələri ilə siyasi, ticari və mədəni əlaqələrini genişləndirdiyi bir şəraitdə, həmçinin ölkəmizin özünün ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi, ticarət və mədəni həyatında sürətli yeniliklərin baş verdiyi bir zamanda alınma sözlərin dilimizdə bu şəkildə "axını"ni müşahidə etmək heç də təəccüblü deyil.

Bu gün dillərin əksəriyyətində, o cümlədən Azərbaycan dilində işlənən yeni alınma söz və ifadələrin çoxu güclü iqtisadiyyata və yüksək mədəniyyətə yiyələnmiş xalqların dilindən gəlir. Nə qədər güclü dirəniş göstərsək də, bu gün yeniliklərin özlərilə bərabər gətirdiyi söz və ifadələrsiz keçinə bilmirik. Məsələn, 20-25 il əvvəl biz mətni makina-da yazır və basit ötürücülərdən istifadə edirdik. Bu gün isə əlimizin altında kompüter, internet və mobil telefon var. Texnoloji proseslər o qədər sürətlə gedir ki, artıq "poçt", "teletayp", "teleqraf" anlayışları bizə köhnə kimi görünür.

Yeniləşmə və yeni alınma sözlərdən istifadə prosesi, təkcə texnologiya sahəsində deyil, həyatımızın digər sahələrində də özünü biruzə verir. Məsələn, yazıda və şifahi nitqdə tez-tez eşitdiyimiz kompro-